

Персида ЛАЗАРЕВИЋ DI GIACOMO*
Università degli Studi "G. d'Annunzio"
Chieti-Pescara

Оригинални научни рад
Примљен: 7. 2. 2023.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

ЛЕТА 1786. МЕЂУ СРБИМА: ДЕТАЉИ ПУТОПИСА СОВЕРА ЛУЗИЊАНА

У овом раду се анализира путопис Совера Лузињана (Sauveur Lusignan, 1736? – после 1786), грчког трговца кога је Доситеј упознао у Енглеској. Ради се у ствари о писмима која је Лузињан слао Доситејевом добротинитељу Вилијаму Фордајсу са својих путовања и која као таква сачињавају епистоларни путопис. Писма су објављена у Лондону 1788. године под насловом *A series of letters. Addressed to Sir William Fordyce*. Неколико писама описују Лузињаново путовање од Ниша, кроз Београд и Нови Сад од 24. јуна до 14. јула 1786. Разматрају се бројни детаљи овог путописа који пружају слику српске средине с краја XVIII века.

Кључне речи: Совер Лузињан, Доситеј Обрадовић, путопис, Срби, XVIII век.

Лета 1786. године Совер Лузињан, Доситејев познаник из Енглеске, пропутовао је кроз територије насељене Србима. Доситеј је забележио у *Животу и прикљученијима* (1788) да се, кад је стигао у Лондон, упознао „с једним благородним Греком, родом из Ципра, од древне фамилије, Лузињана зовоме, која је у неко време с тим острвом владала. Ови господин од много година у Лондону живљаше, којега познанство било ми је весма полезно.” (Обрадовић 2007: 140). Српска књижевна историографија је често веома шкрто описивала овог Доситејевог пријатеља. Оно пак што се зна о њему (в. Лазаревић Ди Ђакомо 2015: 61–76) јесте да се име овог Грка појављује у више варијаната, као Sauveur / Saoveur / Saviour Lusignan, а датуми рођења и смрти (1736? – после 1786) могу се донекле закључити, као уосталом и неки други подаци о његовом животу, на основу једног од два његова дела које је објавио за живота. Ради се о писмима које слао сер Вилијаму Фордајсу (William Fordyce, 1724–1792), за кога је такође Доситеј рекао да је постао „и мој особити патрон” (Обрадовић 2007: 145). Сер Вилијам Фордајс је био

---

* persida.lazarevic@gmail.com

лорд ректор Меришал колеџа у Абердину, затим војни лекар, а 1787. године краљ Џорџ III му је дао титулу витеза. Био је члан Краљевског колеџа лекара и Краљевског друштва (од 1787). Доситеј је упознао Фордајса преко Џона Ливија (John Livić, 1729–1798), трговца и класичара (в.: Лазаревић Ди Ђакомо 2015: 77–91) кога је пак упознао преко Лузињана. Ливи је угостио Доситеја и пружио му између осталог и финансијску подршку, као и Фордајс, и обојица су га опскрбили књигама пред полазак (Обрадовић 2007: 145).

Књига, пак, о којој је реч, и која садржи Лузињанова писма упућена сер Вилијаму Фордајсу, носи назив: *A Series of Letters addressed to Sir William Fordyce, M. D. F. R. S. containing a Voyage and Journey from England to Smyrna, from thence to Constantinople, and from that place over land to England; likewise an Account and Description of counties, cities, towns and villages, through which the author passed; together with the Treaty of Commerce between the Court of Great Britain and the Sublime Porte, translated from the original into English by the author; to which is prefixed, a short answer to Volney's Contradictions on Ali-Bey's History and Revolt; and an appendix* (1788). Овај изузетно дугачак наслов, али не и изузетан за време у коме се књига појавила, указује на формалну, али и садржајну у суштини, сложеност ове књиге. Лузињанова књига је, пре свега, један „низ писама”, како он каже, упућен сер Вилијаму Фордајсу, али садржи и „путовање од Енглеске до Смирне, и оданде до Константинопоља, па од тог места све до Енглеске”; исто тако ова књига садржи и „опис округа, градова и села, кроз које је аутор прошао”, заједно са „Уговором о трговини између Велике Британије и Високе Порте, преведен са оригинала на енглески од стране аутора”. Овоме је аутор додао и „кратак одговор на Волнејеве контрадикције о Али-Беговој историји и побуни”. Књига садржи и један подужи апендикс кога сачињавају „Опис Свете Земље” и „Путовање ходочасника у Свету Земљу”.

Кад је реч о „Волнијевим контрадикцијама” у вези са Али-Беговом историјом и побуном, аутор се овде односи на свој текст *A History of the Revolt of Ali Bey Against the Ottoman Porte, Including An Account of the Form of Government of Egypt* (1783), у коме описује историју Али-бегове побуне против Порте, која је изашла у више од 20 издања и била је преведена на неколико језика. У вези с овим делом избила је полемика између Лузињана и француског филозофа, историчара и оријенталисте Константина Волнија (Constantin François de Chasseboeuf, comte de Volney, 1757–1812), који је путовао на Исток и објавио путопис *Travels through Syria and Egypt, in the Years 1783, 1784, and 1785* (1788). Овим својим списом умногоме је противречио Лузињану и разним чињеницама које је Лузињан принео у својој књизи. Лузињан је Волнија зато оптужио (и то је очигледно већ у наслову писама које је писао Фордајсу) да је варалица јер је његовом опису догађаја на Истоку (наводно) недостајала веродостојност. И у свом апендиксу о Светој Земљи, Лузињан упућује критике на Волнија.

Лузињанова писма Фордајсу, која су објављена и на немачком (1789), садрже између осталог и опис градова насељених Србима, како под Турцима, тако и у аустријском царству. Од XVII до XXII писма (а писма јесу у ствари

поглавља), која се односе на период од 24. јуна до почетка јула 1786, аутор даје опис географских локација на Балкану кроз које пролази, и где пристиже након Софије: Ниш (у Мизији), АкПаланка (Мустафпашина Паланка), село Плато(в), планина Балкан (Стара планина), затим Алексинац, Расна, Параћин, Ћуприја, Багрдан, Јагодина, Батичица, Колари, Хисарцик, Београд, Земун, Петроварадин.

Лузињан је схематичан кад износи податке о местима кроз која пролази: свог енглеског пријатеља настоји да што прецизније обавести колико које место има становника, и колико има хришћанских, а колико муслиманских кућа (као и евентуално породица других вера) у одређеном месту. Наводи затим колико има ханова, колико кафеџинаца (*coffee houses*), што је очигледно привлачило пажњу странаца, као и да ли једна или више река пролазе кроз дотично место.

Његову, пак, пажњу привлаче извесни детаљи, везани за тврђаве, те споменике и фонтане, па тако кад се приближава Нишу, у сред једне „романтичне долине”, открије да ту постоји једна мермерна фонтана (Лузињан 1788: 214) са „илирским натписом” (215), из које је текла „кристална вода”. Ако би се у почетку могло помислити да Лузињан преписује из неког бедекера, ипак се добија утисак личног и непосредног искуства овог путника који се нашао на Балкану. Типично за своје време, налик Фортисовом путопису по Далмацији (1774), Лузињан не преза од природњачких описа: кад помиње Нишаву, на пр., говори о томе да у тој реци постоји велики број разних риба. Исто тако каже да у области око Ниша има много трешања, а да је вино јефтино и укусно. И кад се већ налази у Нишу, не пропушта да опише Нишку бању: подељена на два дела, за жене и за мушкаре, а на вратима се налази натпис на латинском. Описује веома детаљно мушки део бање. Ниш је прилично привукао Лузињанову пажњу и посветио му је скоро два поглавља, и потрудио се, колико је могао, да опише Нишку тврђаву иако му није било дозвољено да у њу уђе.

Ниш је напустио 26. јуна и на путу према Београду навео је кроз која је места прошао, па је описао нпр. и мост на Морави за који тврди да је најбољи у целој Турској (230). Ако је тај мост најбољи, онда свакако најнепријатније место по њему у целој Турској јесте Батичица, кроз коју коњи веома тешко пролазе због блата. Исто тако каже да је време Рамадана, због чега у кафеџинама нема забаве за путнике. У једном тренутку се караван коме се придружио нашао у шуми за коју каже да је свакако једна од најпријатнијих кроз коју је прошао. На овом месту се упушта у орнитологију и описује птицу за коју тврди да се ретко среће и да се зове Флоро, а по његовом опису делује као врста чворка:

Сада смо почели све дубље да улазимо у шуму која је лепша и пријатнија од осталих кроз које смо пролазили. Пут је био сув, и задовољство нашег путовања било је појачано мелодичном хармонијом птица, које су изгледа радосно наговештавале повратак лепог времена. Једна од тих пернатих певачица, лепша него остале, на посебан начин је привукла моју пажњу; била је величине као чворак; тело јој је било покривено плавим перјем сјајне нијансе; врат, крила и реп су жути, прошаране црвеним и плавим; кљун и ноге су

биле црвене; опонаша ноте неких других птица. Речено ми је да се зове Флоро, и да ју је веома тешко ухватити.¹

Двадесето писмо почиње описом Београда или Таурунума, како наглашава Лузињан, који ту стиже 6. јула. У ствари Таурунум је стари Земун, келтско насеље које је тако названо у IX веку. Одмах каже да је Београд смештен на обалама река Саве и Дунав и да се град простира у облику пирамиде. У западном делу града налази се „замак”, како истиче, који је изграђен на стени, и за који каже да га два јарка одвајају од града те да су увек пуна воде у којој има велика количина риба, а између једног и другог јарка налазе се баште у којима расте развољно поврће и воће (238).

За улице Београда пише да су чистије и боље уређене него улице других градова у Турској (241). Исто тако каже и за ваздух Београда, да је веома здрав, али да је пун мушица што ствара проблеме становницима града (242).

А кад стигне почетком јула у Земун, одмах истиче да га је прегледао лекар карантина (а карантин зову „лазарет – 246) и да га је угостио један господин из Смирне јер су све крчме биле препуне оних који су ишчекивали цара који је требало да стигне „сваког часа у овај град” (244). Следи затим опис Земуна и овде један детаљ, важан за нашу културну историју, привлачи пажњу Лузињанову и нашу пажњу: „Кућа царине, која је нова, јесте једна веома регуларна зграда; а академија за студије лепе књижевности, коју је цар дао да се подигне о његовом трошку, и која још није завршена, биће, кад је буду довршили, веома лепа.”²

И за улице Земуна каже да су лепе, као и да су са обе стране посађени дудови, али нажалост нису поплочане па кад пада киша веома су прљаве и блатњаве (246). Све у свему, додаје, град је веома пријатан и ваздух је здрав, али становнике Земуна, за разлику од Београда, мучи присуство комараца. Закључује своје писмо о Земуну податком да је тог дана (мада није јасан тачан датум) цар око поднева ушао у Земун, и да га је дочекало неколико официра, међу којима генерал Браун³. Следећег дана је кренуо за Петроварадин, а одатле за Темишвар.

Лузињан је, 12. јула (мада је очекивао два дана раније), након што је изнајмио кочију са три коња – „јер то је метод којим се путује у овим земљама” (248) – напустио Земун и стигао дан касније у Петроварадин. То нам

¹ Лузињан 1788, 234: “We now began to enter a forest more pleasant and agreeable than the others through which we had passed. The road was dry, and the pleasure of our journey was heightened by the melodious harmony of birds, which seemed joyfully to announce the return of fine weather. One of these feathered songsters, more beautiful than the rest, in a particular manner attracted my notice; the size of it was about that of a sarling; the body was covered with blue feathers of a shining hue; the neck, wings, and tail, yellow, interspersed with red and blue; the beak and legs were red; it imitates the notes of several other birds. I was told that the name of it was Floro, and very difficult to be caught” (сви преводи: П. Ј.).

² Исто, 246: “The custom house, which is new, is a very regular building; and the academy for the study of polite literature, erected at the Emperor’s own expence, which is not quite finished, will, when completed, be a very commodious one” (246).

³ Генерал Јохан Георг (фон) Браун (Johann Georg (von) Browne, 1741/42–1794), аустријски фелдмаршал, поручник (1786), командант Ордена Марије Терезије (1789), командант краљевске војске Горње Рајне (в.: Швајгер 1854: 334).

каже у XXII писму Фордајсу (250), где описује петроварадинску тврђаву („замак“) и где доноси још један занимљив податак: „На сред града се налази један велики трг, у чијем средишту је једна пирамида од мермера, чудно исклесана, и на чијем се врху налази статуа Светог Тројства и овенчање Госпе. Ова структура је висока дванаест или четрнаест јарди.“⁴

Поред свих посебности и детаља које овај Доситејев пријатељ доноси и који богате нашу слику о Србима у XVIII веку, има један који неизбежно наводи на размишљање: нигде, на свом путу кроз територије насељене Србима, подвлачимо *нигде*, Лузињан не помиње Србе. Па ипак овај Грк, православац као и Доситеј, који је Доситеју помогао у Лондону, морао је знати да је Доситеј био Србин и морао је и независно од тога бити упознат са чињеницом да од Ниша до Новог Сада, дакле у местима кроз које је прошао, живе Срби. Пролазећи кроз Бугарску Лузињан наводи колико је турских, а колико бугарских кућа, нпр. у одређеном месту кроз које пролази. Но тај етник задржава у потпуности све до Угарске. А ако се не помиње етник Бугарин, онда једноставно употребљава термин „хришћанин“. Тако каже нпр. за куће у Нишу: „Куће и улице у овом граду су сличне као у другим турским градовима. Становници су углавном Турци, а остали су бугарски хришћани, а неки Јермени и Јевреји. Број кућа у све три скупине је око шест хиљада; од којих су само седам стотина насељене хришћанима.“⁵ Исто тако и Алексинац садржи, наводи Лузињан, „две стотине кућа насељених Турцима и хришћанима“ (228). И Параћин има „око две стотине кућа, насељених Турцима, заједно са неколико бугарских колиба“ (229), а село Багрдан „двадесет кућа и исто толико бугарских колиба“ (231). У Батичици, месту које му се, како је већ речено, није уопште свидело, забележио је да има „око двадесет турских кућа, и неколико бугарских колиба“ (232), док Расна има „неколико хришћанских кућа, и једну турску кафециницу“ (232). И даље: паланка Колари има „око шездесет кућа, насељених Турцима и хришћанима“ (235), а Хисарцик „сто турских, и педесет хришћанских кућа“ (236), као и паланка Болик, која има „око двадесет кућа насељених Турцима и хришћанима“ (237).

Читалац би помислио да ће можда аутор доласком у Београд имати могућности да евентуално од некога чује етник Србин, али нажалост Лузињан и даље помиње искључиво Бугаре. После описа присуства Турака у Београду, Лузињан говори о београдском митрополиту:

Хришћани имају свог митрополита, родом из Константинопоља, кога је овде послао ондашњи патријарх. Он је човек који зна неколико језика и који води узоран и побожан живот; имао сам јуче част да вечерам у његовој кући. Како његову паству сачињавају углавном Бугари, он је за кратко време научио илирски језик, и на том језику им он увек проповеда. Турци у великој мери угњетавају хришћане, као и самог митрополита, који

⁴ Лузињан 1788, 252: “In the middle of the town is a large square, in the centre of which is a marble pyramid, curiously engraved on the top with the figures of the Holy Trinity, and the coronation of the Blessed Virgin. This pile is about twelve or fourteen yards in height.”

⁵ Исто: 225: “The houses and streets in this city are similar to those of other Turkish towns. The inhabitants are mostly Turks, the rest are Bulgarian Christians, and some Arminians and Jews. The number of houses in all the three divisions is about fix thousand; seven hundred only of which are inhabited by Christians.”

је приморан да одговара за своју паству. Они имају само једну цркву и око три-четири стотине кућа.⁶

Тачно је, како истиче Лузињан, да је митрополит београдски, чије име не наводи, али се зна да је реч о Дионисију (1750–1828), био родом из Грчке, али из Кожуна код Солуна. Постао је митрополит са 34 године живота и тачно је да је знао наш језик који је научио живећи међу Србима. Но и даље просто зачуђује да Доситејев пријатељ не дефинише наш језик као српски него искључиво илирски (како га је уосталом тада звао западни свет), као и да помиње да су митрополитови верници „углавном Бугари”.

Даље на свом путу, конкретно у Земуну, не бележи да ту живе Срби већ „хришћани грчке вере” (246) који имају две веома лепе цркве.

А кад крене из Земуна и нађе се у Инђији, Лузињан и даље остаје веран себи: становници Инђије су по њему Бугари који живе у колибама, а једино им је црква сачињена од цигала (249). У Петроварадину, опет, који је у оно време имао око 1600 кућа, они становници који су „грчке вере” имају пет цркава (252).

Пропуштена прилика, рекло би се. Прилика да један странац, Грк, грађанин Енглеске који путује по Медитерану и који се лета те 1786. нашао међу Србима, и који пише на енглеском свом добротвору, тада чувеном шкотском лекару у Лондону, опише ко су и какви су Срби, да помене њихово име, евентуално више пута, и да спецификује њихов културни и верски идентитет, па да западни свет прочита о Србима како живе. Тим пре што је Лузињан с краја XVIII века био чувен у академском свету управо по својој полемици са Волнијем. Остаће дакле српској културној историји велики знак питања, ако не и горчина, како је могуће да овај Доситејев пријатељ, за Србе никад ни чуо није.

ЛИТЕРАТУРА

- Лазаревић Ди Ђакомо 2015: П. Лазаревић Ди Ђакомо, *У Доситејевом кругу. Доситеј Обрадовић и шкотско просветитељство*, Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.
- Лузињан 1783: S. Lusignan, *A History of the Revolt of Ali Bey Against the Ottoman Porte, Including An Account of the Form of Government of Egypt*, London: [The Author].
- Лузињан 1788: S. Lusignan, *A Series of Letters addressed to Sir William Fordyce, M. D. F. R. S. containing a Voyage and Journey from England to Smyrna*,

⁶ Исто, 240–241: “The Christians have their metropolitan, a native of Constantinople, sent here by the patriarch of that place. He is a man learned in several languages, and of an exemplary and pious life; I had yesterday the honour of dining at his house. As his flock are mostly Bulgarians, he in a short time studied the Illyric, in which language he always preaches to them. The Christians, as well as the prelate himself, who is forced to be responsible for his flock, are heavily oppressed by the Turks. They have but one church, and about three or four hundred houses.”

from thence to Constantinople, and from that place over land to England; likewise an Account and Description of counties, cities, towns and villages, through which the author passed; together with the Treaty of Commerce between the Court of Great Britain and the Sublime Porte, translated from the original into English by the author; to which is prefixed, a short answer to Volney's Contradictions on Ali-Bey's History and Revolt; and an appendix, London: Printed for the author; and sold by Payne and Son; White; Sewell; Walter; Robson and Clarke; and Bateman and Son.

Лузињан 1789: S. Lusignan, *Reise nach der Türkei und einem Theil der Levante, nebst einer Beschreibung von Palästina: Aus dem Briefen des Saviour Lusignan an Sir Wm. Fordyce*, Hamburg: Carl Ernst Bohn.

Обрадовић 2007: Д. Обрадовић, *Писмо Харалампију. Живот и прикљученија*, књига прва, прир. Мирјана Д. Стефановић, Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.

Швајгер 1854: C. A. Schweiger, *Oesterreichs Helden und Heerführer von Maximilian I. bis auf die neueste Zeit*, Wurzen: Comptoir.

Persida Lazarević Di Giacomo

TRAVELLING AMONG THE SERBS IN THE SUMMER OF 1786: DETAILS OF THE
JOURNEY OF SAUVEUR LUSIGNAN

(Summary)

This paper analyzes the travelogue of Sauveur Lusignan (1736? – after 1786), a Greek merchant whom Dositej Obradović met in England. These are in fact the letters that Lusignan sent to Obradović's benefactor William Fordyce during his travels and which, as such, constitute an epistolary travelogue. The letters were published in London in 1788 under the title *A series of letters. Addressed to Sir William Fordyce*. Six letters describe Lusignan's journey from Niš, through Belgrade and Novi Sad from June 24 to July 14, 1786. Numerous details from this travelogue are discussed herein providing an extensive picture of the Serbian environment at the end of the 18th century.

Key words: Sauveur Lusignan, Dositej Obradović, travelogue, Serbs, 18th century.